

BARBARA STAMENKOVIĆ / LINO VELJAK

HUMANIZAM U DJELU GAJE PETROVIĆA

Izvorni članak

Gajo Petrović, filozof domaćeg ishodišta i svjetskih dosega i razmjera, svojom filozofijom prakse utemeljenoj na inzistiranju na humanizmu u skladu s Heideggerovom formulacijom „smišljanja i briganja da čovjek bude čovječan, a ne ne-čovječan, „inhuman“, to jest izvan svoje biti“¹, može poslužiti kao orijentir i uzor u postavljanju pitanja „kako kvalitetno filozofirati i filozofsku misao prenositi studentima?“ To posebno važi za naše doba u kojem se opisujemo u terminima „funkcija“ i „dnevnog rasporeda“² i rasipamo u „različite na izgled samostalne i suprotstavljene ‘oblike’, ‘vrste’ ili ‘sfere’... praktičnog djelovanja“³ pod ingerencijom pojedinih znanosti, pri čemu „najniža među njegovim formama praktičnog djelovanja, materijalna proizvodnja za zadovoljavanje neposrednih (i proizvedenih) životnih potreba postaje dominantna.“⁴

Posve opravdano, odgovor koji ima potencijal za spomenuti humanizam, tj. „povratak čovjeka iz raspršenog postojanja u ‘sferama’ u njegovo ljudsko postojanje“⁵, Petrović ne nalazi niti u utopijskom obnavljanju renesansnog ideala, tj. „ni takvu ‘svestranost’ koja bi se sastojala u tome da svaki pojedinac razvije sve moguće oblike djelatnosti“⁶, jer to ne dopušta kompleksnost današnje prakse, niti u nekoj besmislici uniformiranja, „ukidanja svih razlika

¹ Martin Heidegger, «O humanizmu», u: *Kraj filozofije i zadaća mišljenja*. Naprijed, Zagreb, 1996., str. 158.

² Gabriel Marcel, *The Philosophy of Existence*, Philosophical Library, New York, 1949., str. 2.

³ Gajo Petrović, *Filozofija prakse. Odabrana djela I*, Naprijed/Nolit, Zagreb – Beograd, 1986., str. 134.

⁴ Ibid., str. 131.

⁵ Ibid.

⁶ Ibid.

među čovjekovim stvarima ili aspektima.⁴⁷ Ne nalazi je niti u nerealnoj viziji „neke savršene ‘harmonije’ među njegovim (čovjekovim) različitim stranama ili oblicima djelatnosti“⁴⁸, već u „savladavanju međusobne otuđenosti tih realno različitih strana jedne cjeline i ukidanju privida da su to neke samostalne sfere koje postoje nezavisno od čovjeka i u koje on može da se uključi ili ne uključi“⁴⁹, u prevladavanju tog „najfundamentalnijeg oblika čovjekova samotuđenja“ - „rascjepa njegove djelatnosti na razna područja u međusobnom vanjskom odnosu“¹⁰ u skladu s kojim bi se moglo reći da „bitno područje dezalijenacije nije nikakvo posebno područje, nego ‘područje’ odnosa među područjima, ‘područje’ borbe za savladavanje rascjepa čovjeka na međusobno suprotstavljene sfere.“¹¹ Pritom, u slijedu promišljanja, Petrović jasno demonstrira kako ne misli na puko mehaničko okupljanje različitih perspektiva, disciplina i diskursa u kojima svaka ostaje zatvorena u sebi, „u-stručena“, tj. „uvučena u svoju struku i budno pazeći da ne prekorači njene granice“¹² pod nazivima interdisciplinarnosti i pluriperspektivnosti koji bi bili tek pomodne floskule, već na „neustručavanje od pitanja koja se ne mogu ustručiti.“¹³ To je neustručavanje odlika istinskog filozofiranja i njime se uspostavljaju pretpostavke za stanje „u kojem će čovjek moći da se ostvaruje kao univerzalno stvaralačko biće.“¹⁴ U tom stanju „on nije rob ove ili one posebne misli, osjećaja ili težnje“¹⁵, već „ono kreativno u njemu određuje njegovo djelo“¹⁶, a „on svojim djelom pridonosi proširenju granica ljudskosti.“¹⁷

Kakav je to slijed promišljanja i na koji način prelazi puko estetsku i poprima odista praktičku vrijednost? Prije svega, svako istinsko promišljanje koje želi „smišljati i brigovati da čovjek bude čovječan“¹⁸ mora polaziti od temeljnog pitanja „što znači biti čovjek?“ A to pitanje „nisu filozofi izmislili...

⁷ Ibid.

⁸ Ibid.

⁹ Ibid.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Gajo Petrović, *Čemu Praxis*, Praxis, Zagreb, 1971., str. 175.

¹² Gajo Petrović, *Filozofija prakse. Odabrana djela I*, str. 86.

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid., str. 134.

¹⁵ Ibid., str. 146., 147.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Martin Heidegger, op. cit., str. 158.

nego je to bitno pitanje našeg postojanja koje filozofija, ako ne želi da ostane po strani od života, ne može mimoići.¹⁹ Ako ne umijemo odgovoriti na to pitanje, „naši razgovori o čovjeku i čovječnom doista mogu da ostanu samo prazni razgovori.“²⁰ Ono je daleko iznad toga da bi se iscrpljivalo „u tome da naučimo smisaono i konsekventno upotrebljavati riječ ‘čovjek’.“²¹ Kako onda smisljeno pitati o ljudskoj prirodi? Ne nekim „nekritičkim“, filozofski nezasnovanim humanizmom²², utemeljenim na dogmama, predrasudama i etiketama bilo koje vrste, ne na empirijskim nalazima koji funkcioniraju unutar redukcionističkih okvira pomodnih znanstveno-teorijskih paradigmi, ne niti pak apstraktnom filozofskom, ontološko-antropološkom analizom koja bi stavljala na stranu sva životna zbivanja radi slijeđenja svojih racionalističkih i analitičkih izvođenja, već polazeći od humanizma shvaćenog kao kreativne misli usmjerene «na shvaćanje i stvaranje biti čovjeka»²³ kao orijentacije, ishodišta i, ujedno, cilja. A to danas prečesto zaboravljaju i znanosti i filozofija. Dakle, „priznavanje zajedničke ljudske prirode ne znači odbacivanje činjenice da je ljudska priroda kompleksna, niti činjenice da ona može poprimiti različite historijske i socijalne forme. Isto tako, filozofska, ‘ontološko - antropološka’ analiza ne traži odbacivanje konkretnog naučnog istraživanja raznih aspekata ili oblika čovjekova bivstvovanja. Naprotiv, takva filozofska analiza omogućuje i zahtijeva daljnje ‘konkretno’ istraživanje čovjeka.“²⁴ To bi na primjeru etičkih normi značilo sljedeće: „Smisao etičkih normi promašili bismo ako iza raznovrsnosti njihovih aspekata ne bismo vidjeli njihovu ‘ontološko - antropološku’ bit, ako ih ne bismo pokušali shvatiti kao oblike čovjekovog bivstvovanja. Njihov smisao promašili bismo i tada ako bismo se zadovoljili apstraktnim ontološko - antropološkim utvrđivanjem njihove pripadnosti načinu čovjekova bivstvovanja ne analizirajući samootuđeni oblik čovjekova bivstvovanja u kojem se ostvaruju čovjekove životinjsko - neljudske mogućnosti, dok njegove ljudske mogućnosti poprimaju oblik nemoćnih želja i moralnih normi.“²⁵

¹⁹ Gajo Petrović, *Filozofija prakse. Odabrana djela I*, str. 81., 82.

²⁰ Ibid.

²¹ Ibid.

²² Ibid., str. 422.

²³ Ibid., str. 422.

²⁴ Ibid., str. 423.

²⁵ Ibid., str. 414.

Iz takvog teorijskog, metodološkog i praktičnog holizma, Petrović na sljedeći način promišlja problem ljudske prirode: „Osporavajući pogrešnu teoriju o nepromjenljivoj i vječnoj ljudskoj prirodi, pristalice teorije o neograničenoj mogućnosti oblikovanja ljudske prirode došli su na jednako neodržive pozicije. Jer, u prvom redu, kad bi čovjek bio neograničeno savitljiv, norme i institucije koje su nepovoljne za njegovu dobrobit mogle bi ga zauvijek oblikovati po svom obličju i ne bi bilo mogućnosti da se unutrašnje snage u čovjeku mobiliziraju za promjenu tih obrazaca. S druge strane, odbacivanje ljudske prirode vodilo bi neugodnim teorijskim konsekvencijama. Kad ne bi bilo ljudske prirode, jedina moguća psihologija bio bi radikalni bihevizizam koji bi se zadovoljavao opisivanjem beskonačnog broja obrazaca ponašanja ili bi mjerio njegove kvantitativne aspekte. Psihologija i antropologija samo bi opisivale različite načine na koje društvene institucije i kulturni modeli opisuju čovjeka.“²⁶ Dakle, ako hoćemo filozofirati iz spomenutih humanističkih premisa, ne možemo čovjeka promišljati kao „praznu kutiju“ niti o njemu misliti kao o „crnoj kutiji“, u smislu inertne i po mogućnosti zle prirode, već razvijati koncepciju čovjeka kao slobodnog, kreativnog i stvaralačkog bića, koju promiče filozofija prakse, na tragu egzistencijalizma i nedogmatskog marksizma. Pri tom valja naglasiti, za Petrovića, sloboda i svijest ne iskrsavaju usred kontingentnosti i suvišnosti opstanka i nisu, kao za Sartrea, deprivacija i defekt koji „samo pomoću svojevrstnog paralogizma on kasnije predstavlja kao pozitivni uvjet pojavljivanja svijeta i udjeljuje mu kreativnu vrijednost.“²⁷ Petrović, jednako tako, slobodu ne „ponižava izlažući je na svakom štandu“²⁸, tj. na „štandu“ „dehumanizirajućeg i degradirajućeg materijalizma“²⁹ koji slobodu tematizira u kontekstu čovjekovog „razumijevanja samog sebe kao otpadne materije ili potencijalnog izmeta.“³⁰ Petrović, međutim, nasuprot Marcelovom teističkom egzistencijalizmu i filozofiji vjerovanja, tj. nasuprot metafizičkom tematiziranju usmjerenom na rehumaniziranje čovjekova bića i svijeta, sada blisko Sartreu, inzistira na praktičnom rehumaniziranju čovjeka, kako na individualnom, tako, paralelno, i na društveno-političkom planu. Dakle, nasuprot onima „koji promatraju samootuđenje kao ‘rezultat neuro-

²⁶ Gajo Petrović, *Suvremena filozofija*, Školska knjiga, Zagreb, 1979., str. 350.

²⁷ Gabriel Marcel, *The Philosophy of Existence*, str. 57.

²⁸ Ibid., str. 62., 63.

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid., str. 66.

tičnog procesa³¹ i koji, dosljedno, „nude psihoanalitičko medicinsko liječenje, promatrajući ‘novo kreativno iskustvo prihvaćanja i susreta u toplom, istinski uzajamnom, povjerljivom odnosu između liječnika i pacijenta’ kao ‘glavni terapijski faktor’³² te nasuprot onim filozofima i sociolozima „na drugom polu“ „koji, polazeći od degenerirane varijante marksizma nazvane ‘ekonomskim determinizmom’, promatraju pojedince kao pasivne proizvode društvene organizacije, cijelu društvenu organizaciju kao posljedicu određene organizacije ekonomskog života, a organizaciju ekonomskog života kao jednoznačan rezultat vladajućeg oblika vlasništva“³³, Petrović tipični revolucionarni humanizam nadopunjuje promišljanjima prema kojima „društveni poredak“ nije baš sasvim izvanjski u odnosu na čovjeka.³⁴ Stoga „kao teorijsku osnovu za ukidanje otuđenja“ trebamo ne samo „kritičku teoriju društva“ nego i ontologiju i antropologiju s obzirom da je „otuđenje uvijek otuđenje čovjeka.“³⁵ Zbog toga alijenacija u Petrovićevom razumijevanju nije ni „činjenica individualne psihologije, koja se može prevladati samo na individualnom psihološkom planu, vlastitim moralnim naporima pojedinaca“³⁶, niti je pak ona isključivo društveno-politička činjenica s obzirom da „postojeći društveni odnosi’ (nisu) nešto izvanjsko u odnosu na ono što je čovjek tako da on može persistirati u čistoći svoje prirode kroz društvene uvjete koji se mijenjaju.“³⁷ „Praktički revolucionirati postojeće društvene odnose“³⁸ onda znači potaći čovjeka na slobodu i stvaralaštvo, kako bi na osobnom i društvenom planu razvijao svoje „kreativne moći“³⁹, „proširivao i obogaćivao (svoju) ljudskost“⁴⁰, stojeći „na nivou svojih historijski kreiranih ljudskih mogućnosti“⁴¹, kroz „slobodno bivstvovanje“, „stvaralačko bivstvova-

³¹ Gajo Petrović, *Filozofija prakse. Odabrana djela I*, str. 170.

³² Ibid.

³³ Ibid.

³⁴ Ibid., str. 283.

³⁵ Ibid.

³⁶ Gajo Petrović, *Marx i marksisti. Odabrana djela III*, Naprijed/Nolit, Zagreb – Beograd, 1986., str. 367.

³⁷ Gajo Petrović, *Filozofija prakse. Odabrana djela I*, str. 283.

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid., str. 145.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ibid., str. 166.

nje“, „historijsko bivstvovanje“, „bivstvovanje kroz budućnost“⁴², tj. kroz tako istinski razumljenu praksu. Holističko i humanističko promišljanje pri tom može i treba pripremiti teren za ovakav red stvari. Upravo je to temeljna intencija Petrovića (i još nekih pripadnika njegova kruga), i to nasuprot protagonistima *Mučnine*⁴³ i *Stranca*⁴⁴ koji bivstvuju u solipsističkoj, nihilistički neplodnoj, odnosno nepromišljenoj egzistenciji, koji se iscrpljuju i završavaju u pubertetskim identifikacijama, služeći tek kao polazišta za filozofsku i egzistencijalnu zrelost. Petrovićeva analiza postavlja se „na plan čovjeka“⁴⁵, i to „u bitnu dimenziju povijesti.“⁴⁶ Takvo je postavljanje ujedno suprotno i naivno–utopijsko-dogmatičnim promišljanjima socijalizma ili nekog drugog društveno–političko-ekonomskog poretka kao nečega što će samo po sebi ponuditi ili čak i uspostaviti human i slobodan oblik ljudskog bivstvovanja.

BARBARA STAMENKOVIĆ & LINO VELJAK

HUMANISM IN THE GAJO PETROVIĆ'S WORK

The article examines the concept of humanism in Gajo Petrović's writings comparing it with the same concept in the works of Gabriele Marcel, Martin Heidegger, Jean Paul Sartre and Albert Camus. Against the protagonists of Nausea and the Stranger who exist a solipsistic and nihilistic, fruitless, thoughtless existence, Petrović's humane thinking of practice prepares the territory for a free and creative existence.

⁴² Ibid., str. 138.

⁴³ Jean Paul Sartre, *Mučnina*, Nolit, Beograd, 1981.

⁴⁴ Albert Camus, *L'Étranger*, Bordas, Paris, 1976.

⁴⁵ Martin Heidegger, *O humanizmu*, str. 175.

⁴⁶ Ibid.